

TVORIVÝ VÝVOJ

KAPITOLA III

O VÝZNAME ŽIVOTA

Z tohto hľadiska si osvetlíme a doplníme všeobecné úvahy, ktoré sme podali o vývoji života. Zreteľnejšie vystúpi to, čo je v tomto vývoji náhodné (kontingentné), i to, čo je v ňom podstatné.

Životný rozmach, o ktorom hovoríme, spočíva jednoducho v potrebe tvoriť. Nemôže tvoriť absolútne, pretože má pred sebou hmotu, to znamená pohyb protichodný svojmu pohybu. Zmocňuje sa však tejto hmoty, ktorá sama je nevyhnutnosť, a usiluje sa vniesť do nej najvyššiu možnú mieru indeterminizmu a slobody. Ako si pritom počína?

Povedali sme, že živočích vyššieho vývojového stupňa možno zhruba charakterizovať senzomotorickým nervovým systémom, spočívajúcim v systéme tráviacom, dýchacom, v systéme krvného obehu atď. Tieto posledné majú za úlohu organizmus očisťovať, udržiavať, ochraňovať a robiť ho pokiaľ možno nezávislým od vonkajších okolností; predovšetkým ho majú zásobovať energiou, ktorú spotrebuje na pohyb. Vzrastajúca zložitosť organizmu pochádza teda teoreticky (napriek nespočetným výnimkám, ktoré ďakujú za svoj zrod vývojovým náhodám) z potreby stupňovať zložitosť nervového systému. Každé takéto komplikovanie ktorejkoľvek časti organizmu prináša so sebou mnoho ďalších, pretože každá časť musí žiť a pretože každá zmena na ktoromkoľvek mieste tela má ozvony všade. Komplikovanie by teda mohlo ísť donekonečna a všetkými smermi: je to však vzrastanie zložitosti nervového systému, ktoré podmieňuje de iure — ak nie aj de facto — ostatné. V čom spočíva pokrok samého nervového systému? V tom, že sa súbežne rozvíja činnosť auto-

matická a činnosť vôľová, pričom prvá je pre druhú prispôsobivým nástrojom. V takom organizme, ako je náš, vystupuje značný počet pohybových mechanizmov v mieche a v bulbe, ktoré čakajú iba na znamenie, aby uvoľnili príslušný akt; vôľa je potrebná v určitých prípadoch na podnietenie mechanizmu a v iných prípadoch na výber spúšťacích mechanizmov, na výber spôsobu ich vzájomného spojenia a momentu zapojenia. Vôľa živočícha je tým účinnejšia a aj intenzívnejšia, čím väčší počet mechanizmov má na výber a čím je zložitejšia križovatka, na ktorej sa zbiehajú všetky hybné dráhy; inými slovami, čím vyšší stupeň rozvoja dosahuje mozog živočícha. Pokrok v nervovom systéme zabezpečuje teda konaniu rastúcu presnosť, rozmanitosť, účinnosť a samostatnosť. Čím ďalej tým viac sa organizmus správa tak, akoby bol mechanizmom na konanie, ktorý sa obnovuje celý pre každú novú akciu, a akoby bol z gumy a v každom okamihu mohol zmeniť tvar všetkých svojich súčastí. Ale už aj pred zjavením sa nervového systému, ba i pred utvorením sa organizmu vo vlastnom zmysle slova, v mediferencovanej beztvárnej hmote améby sa prejavuje táto základná vlastnosť animálneho života. Améba sa uhyba rozmanitými smermi, celá jej hmota teda vykonáva to, čo sa u vyspelého živočícha diferenciáciou častí lokalizuje v senzomotorickom systéme. Keďže to však améba robí iba rudimentárnym spôsobom, nepotrebuje zložitost vyšších organizmov: tu nie sú ešte potrebné pomocné orgány, ktoré by dodávali motorickým zložkám potrebnú energiu; nerozdelený živočích sa pohybuje a nerozdelený si aj obstaráva energiu prostredníctvom organických substancií, ktoré si asimiluje. A tak, či sa dívame na vývojový reťaz organizmov smerom dolu a či hore, vždy zistíme, že živočíšny svet sa zakladá: 1. na obstarávaní určitej zásoby energie, 2. na jej zužitkovaní prostredníctvom hmoty čo možno najpoddajnejšej a v čo možno najrozmanitejších smeroch.

Odkiaľ však pochádza energia? Z prijatej potravy, pretože potrava je istý druh výbušniny, ktorá čaká iba na iskru, aby uvoľnila nazhromaždenú energiu. Kto vyrobil túto výbušninu? Potravou môže byť mäso zvierata, ktoré sa živilo inými zvieratami atď., ale nakoniec vždy dôjde me k rastline. V skutočnosti iba rastlina zhromažďuje slnečnú energiu. Zvieratá ju z nej iba odoberajú, a to alebo priamo, alebo tým, že si ju jedny druhým podávajú. Ako nazhromaždila rastlina túto energiu? Predovšetkým chlorofylovou funkciou, t. j. špecifickou chemickou reakciou, ku ktorej nemáme kľúč a ktorá sa ani trochu nepodobá chemickým procesom našich laboratórií. Tento proces spočíva v tom, že rastlina používa slnečnú energiu na viazanie uhlíka kyseliny uhličitej. Týmto spôsobom sa nazhromažďuje energia podobne, ako by ju nazhromaždil nosič vody, keby sme mu prikázali naplniť vodou vyššie položený rezervoár. Vy-

zdvihnutá voda bude môcť uviesť do pohybu — ako a kedy budeme chcieť — mlyn alebo turbínu. Každý atóm viazaného uhlíka je čosi ako váha tej vyzdvihnutej vody alebo ako napnutie pružného vlákna, ktoré spája uhlík s kyslíkom v kyseline uhličitej. Vlákno povolí, váha spadne a energia nazhromaždená v zásobe sa napokon znovu ocitne v situácii, keď jednoduchým stisnutím spúšte dovolí uhlíku, aby sa opäť spojil so svojim kyslíkom.

A tak je vlastne celý živočíšny a rastlinný život vo svojej podstate úsilím akumulovať energiu a potom ju vpúšťať do ohybných a tvárných prieplov, na konci ktorých sa budú vykonávať nekonečne rozličné práce. Práve to by chcel *životný rozmach* prechádzajúci hmotou dosiahnuť naraz. A iste by sa mu to podarilo, keby mal neobmedzenú silu alebo keby dostal nejakú pomoc zvonka. Lenže onen rozmach je konečný a bol daný raz navždy; nemôže teda zdolať všetky prekážky. Pohyb, ktorý navodzuje, je raz zadržovaný, raz sa odchyľuje a raz zase rozdeľuje; vývoj organického sveta je iba rozvíjaním tohto zápasu. Prvé veľké rozštiepenie, ktoré muselo nastať, bolo rozštiepenie na dve základné ríše, ríšu rastlinnú a živočíšnu. Tieto ríše sú si navzájom komplementárne, ale bez toho, aby sa bola medzi nimi vytvorila zhoda. Rastlina totiž neakumuluje energiu pre zvierata, ale pre svoju vlastnú spotrebu. Lenže spotreba tejto energie je u rastliny menej nárazová a menej koncentrovaná — preto i menej účinná — ako to vyžadoval počiatkový životný rozmach, smerujúci zásadne k slobodným aktom; ten istý organizmus nemohol súčasne a s rovnakou silou vykonávať súčasne dve úlohy — postupne zhromažďovať a náhle spotrebovať. Preto sa organizmy samy od seba, bez nejakého vonkajšieho zásahu a čisto v dôsledku dvojitej tendencie, obsiahnutej v pôvodnom rozmachu, a účinkom odporu, ktorý tomuto rozmachu kladie hmota, orientovali jedny prvým a ostatné druhým smerom. Po tomto rozdvojení nasledovalo mnoho ďalších. Tak vznikli divergentné vývojové línie, aspoň pokiaľ ide o to, čo majú podstatné. Treba však brať do úvahy aj regresy, zastavenia a náhody všetkého možného druhu. A treba si predovšetkým pripomenúť, že každý druh sa správa tak, akoby sa hlavný životný prúd uňho zastavil a nielen ním prechádzal. Každý myslí iba na seba a žije iba pre seba. Odtiaľ pochádzajú bezpočetné boje, ktorých javiskom je príroda. Odtiaľ je i ona zaražajúca a nápadná disharmónia, za ktorú však nemusíme robiť zodpovedným sám princíp života.

Podiel kontingencie vo vývoji je teda veľký. Kontingentné sú najčastejšie formy osvojené, či skôr vynájdené. Kontingentné, závislé od prekážok, ktoré sa vyskytnú na určitom mieste a v určitom okamihu, je rozdelenie pôvodnej tendencie na také alebo onaké komplementárne ten-

dencie, tvoriace divergentné vývojové línie. Kontingentné sú zastavenia a ústupy; kontingentné sú vo veľkej miere prispôsobenia. Iba dve veci sú nevyhnutné: 1. postupné hromadenie energie, 2. pružný odvod tejto energie menlivými a nevymedzenými smermi, na konci ktorých sú slobočné akty.

Tento dvojitý účinok sa určitým spôsobom dosiahol na našej planéte. Ale mohol sa dosiahnuť celkom inými prostriedkami. Nebolo vôbec nevyhnutné, aby život mal principiálne namierené na uhlík v kyseline uhličitej. Podstatné bolo preň nazhromaždiť slnečnú energiu; bol by však mohol (aspoň teoreticky a bez ohľadu na pravdepodobne neprekonateľné prevádzkové ťažkosti) predložiť slnku — namiesto toho, aby od neho žiadal rozlučovať kyslík a uhlík kyseliny uhličitej — iné chemické prvky, ktoré by potom bolo treba zlučovať a rozlučovať celkom odlišnými fyzikálnymi prostriedkami. A keby charakteristický prvok energetických substancií organizmu bol býval iný ako uhlík, bol by býval charakteristický prvok plastických substancií pravdepodobne iný ako dusík. Chémia organických tel by bola teda bývala zásadne odlišná od tej, ako ju poznáme. Výsledkom by boli živé formy celkom neanalogické s našimi a ich analógia a fyziológia by bola celkom iná ako naša. Iba senzomotorická funkcia by sa bola zachovala, a to ak nie v svojom mechanizme, aspoň vo svojich účinkoch. Je teda pravdepodobné, že sa život rozvíja aj na iných planétach, aj v iných slnečných sústavách, vo formách, o ktorých nemáme nijakú predstavu, za fyzikálnych podmienok, ktoré sa nám zdajú z hľadiska našej fyziológie pre život celkom nevyhovujúcimi. Ak život smeruje zásadne k zachytávaniu energie, ktorú potom použije na výbušné akcie, vyberá si nepochybne v každom slnečnom systéme a na každej planéte — podobne ako to robí na našej zemi — najvhodnejšie prostriedky, aby v daných podmienkach dosiahol ten istý výsledok. To nám jasne hovorí usudzovanie per analogiam; a vyhlásiť život za nemožný tam, kde sú preň iné podmienky než na našej zemi, znamená obrátiť na hlavu toto usudzovanie. Pravda je, že život je možný všade tam, kde sa energia uvoľňuje spôsobom naznačeným v Carnotovom zákone a kde určitá príčina protichodného smeru môže tento postup zabrzdiť. To znamená, že život je možný vo všetkých svetoch a na všetkých hviezdnych telesách. Ba dokonca nie je ani potrebné, aby sa život sústreďoval a ohraničil do organizmov vo vlastnom zmysle slova, t. j. do určitých telies, ktoré poskytujú prúdiacej energii už hotové, aj keď pružné priestoky. Vieme pochopiť (aj keď je to ťažko predstaviteľné), že určitá energia sa môže uchovať v zásobe a potom spotrebovať rozmanitými smermi, prúdiac ešte nesformovanou hmotou. Všetko, čo je podstatné pre život, bolo by aj tam, pretože by bolo postupné hromadenie energie

a náhle uvoľňovanie. Medzi touto neurčitou a náznakovou vitálnosťou a vitálnosťou určitou, ktorú poznáme, takmer by nebol väčší rozdiel, než je v našom psychickom živote medzi snom a bdelym stavom. Podobné mohli byť podmienky života v našej hmlovine pred ukončením procesu zhustovania hmoty, ak je pravda, že život začína svoj rozmach práve v tom okamihu, keď sa účinkom určitého opačného pohybu zjavuje hmlovitá hmota. Je teda jasné, že život by bol mohol nadobudnúť celkom iný vonkajší vzhľad a stvorit formy veľmi odlišné od tých, ktoré z neho poznáme. Pri inom chemickom základe a v iných fyzikálnych podmienkach by bol ostal impulz ten istý, lenže by sa bol v priebehu vývoja veľmi rozdielne delil a vcelku by bol prebehol inou dráhou, možno krátkou, ale možno aj dlhšou. V každom prípade by z celého radu živých bytostí nebol ani jeden člen tým, čím je. Vzniká však otázka, či bolo vôbec potrebné, aby vznikol istý rad a istí členovia? Prečo sa jediný rozmach nezdelil jedinému telesu, ktoré by sa bolo ďalej nekonečne vyvíjalo?

Táto otázka sa bezpochyby nastoľuje, len čo prirovnáme život k rozmachu. A treba ho prirovnať k rozmachu, pretože v našom fyzickom svete niet obrazu, ktorý by nám mohol dať o živote približnejšiu predstavu. Ale je to iba obraz. Život je v skutočnosti psychickej povahy a podstatou psychického je, že obaluje nejasnú mnohosť do výrazov, ktoré sa vzájomne prenikajú. V priestore a iba v priestore možno rozlíšiť mnohosť; bod je absolútne vonkajší k inému bodu. Rovnako s čistou a prázdnu jednotou sa stretávame tiež iba v priestore: je to jednota matematického bodu. Abstraktná jednota i mnohosť sú buď určenosti priestoru, alebo ak chceme, kategórie rozumu, keďže priestorovosť a intelektuálnosť sú jedna kópiou druhej. To, čo je psychologické povahy, nemôže sa presne aplikovať na priestor, ani vtesnať celkom do rámca rozumu. Je moja osoba v danom okamihu jedna a či mnohá? Ak ju vyhlásim za jednu, pozdvihnú sa a protestujú vnútorné hlasy, hlasy pocitov, citov, predstáv, ktoré tvoria moju individualitu. Ak ju však jednoznačne označím za mnohú, vzbúri sa zasa rovnako pádne moje vedomie: tvrdí, že moje pocity, city a myšlienky sú abstrakcie, ktoré robím na sebe samom, a že každý z mojich stavov obsahuje všetky ostatné. Som teda — a tu si treba rozhodne osvojiť reč rozumu, keďže iba rozum má reč — jednota v mnohosti a mnohosť v jednote.¹ Ale jednota a mnohosť sú iba hladiská, ktoré vo vzťahu k mojej osobnosti

¹ Toto hľadisko sme rozvinuli v práci nazvanej: *Úvod do metafyziky (Introduction à la métaphysique, Revue de métaphysique et de morale, janvier 1903, 1-25)*.

zaujal abstraktný rozum, uplatniac na mňa svoje kategórie: ja však nevstupujem ani do jednej ani do druhej a ani do oboch súčasne, hoci by spojenie obidvoch mohlo dať približnú napodobeninu toho vzájomného prenikania a tej spojitosti, ktorú nachádzam na dne seba samého. Taký je môj vnútorný život a taký je aj život vo všeobecnosti. Ak možno život v jeho spojení s hmotou prirovnať k impulzu alebo k rozmachu — keď ho pozorujeme v ňom samom — je nekonečnosťou možností a vzájomne-sa-prenikajúcich tisícich a tisícich tendencií, ktoré sa však tisícimi a tisícimi stanú iba vtedy, keď sa stanú navzájom vonkajšími, t. j. priestorovými. O tejto disociácii rozhoduje spojenie s hmotou. Hmota v skutočnosti rozdeľuje to, čo bolo mnohé iba virtuálne. V tom zmysle je individualizácia čiastočne dielom hmoty a čiastočne účinkom toho, čo obsahuje v sebe život. Podobne by sa mohlo povedať, že básnický cit, ktorý sa vyjadruje v rozličných slohách, veršoch a slovách, už v sebe samom obsahoval túto mnohosť individualizovaných prvkov, i keď ju vytvára až materiálnosť jazyka.

To, čo je v básni všetkým — prostá inšpirácia — prúdi všetkými slovami, veršami a slohami. Tak aj medzi rozdelenými individuami život prúdi ďalej: individualizačná tendencia je pritom všade potláčaná a súčasne dovšovaná protikladnou a komplementárnou tendenciou združovacu; akoby oná mnohonásobná jednota života bola prítahovaná k mnohosti a súčasne sa usilovala tým viac stiahnuť späť do seba. Ešte sa nejaká časť ani neoddelila a už sa snaží zlúčiť, ak nie s celým ostatkom, tak aspoň s tým, čo jej je najbližšie. Odtiaľ pochádza v celej životnej oblasti určité kolísanie medzi individualizáciou a združovaním. Individuá sa zaraďujú do spoločnosti; ale sotva sa spoločnosť utvorí, už by chcela spojiť tieto zoradené individuá do nového organizmu, a tým sa sama stať individuom, ktoré by opäť tvorilo integrujúcu časť nejakého nového združenia.

Už na najnižšom stupni vývinového rebríčka organizmov nachádzame ozajstné zoskupenia, kolónie mikróbov, v ktorých — ak možno veriť istej nedávno vyjdenej práci² — je jasná tendencia individualizovať sa vytváraním jadra. Tú istú tendenciu vidíme na vyššom stupni u tých protofýt, ktoré po vzniku delení z materskej bunky ostávajú navzájom spojené huspeninovitou hmotou, obalujúcou ich povrch. Podobne to možno vidieť aj u tých protozoí, ktoré začínajú spletaním svojich panôžok a končia vzájomným splynutím. Poznáme dokonca aj teóriu vzniku vyšších organizmov, ktorá sa nazýva „kolóniová“. Podľa nej protozoá, ktoré vznikli z jedinej bunky, vytvorili vraj zoskupením agregáty, ktoré sa

² Serkovski, štúdia (ruská) analyzovaná v l'Année biologique 1898, 317.

opäť spojili a vytvorili agregáty agregátov. Tak sa vraj zrodili zoskupením organizmov, sotva rozdelených a elementárnych, organizmy stále zložitejšie a stále tiež rôznorodejšie.³ V tejto krajnej podobe vyvolala spomenutá téza vážne námietky. Čím ďalej tým správnejšou sa ukazuje myšlienka, že polyzoizmus je fakt výnimočný a abnormálny.⁴ No na druhej strane sa práve takým nepochoybným zdá, akoby všetok vývoj živých organizmov bol vznikol spojením buniek, ktoré si medzi sebou rozdelili prácu. Je však veľmi pravdepodobné, že individuom nevzniklo zoskupením buniek; skôr individuom vytvorilo bunky členením.⁵ No práve táto skutočnosť objasňuje výskyt sociálneho faktora pri vzniku individua: akoby sa individuom mohlo rozvinúť iba za podmienky, že svoju substanciu rozštiepi na prvky, majúce vzhľad individuality a spojené navzájom zdaním sociability. Existujú mnohé prípady, kde príroda akoby váhala medzi oboma formami a pýtala sa, či má vytvoriť spoločnosť alebo individuom: tu stačí celkom nepatrný podnet, aby sa váha naklonila na jednu alebo druhú stranu. Ak vezmeme dost objemného nálevníka, napríklad stentora, a rozrežeme ho na dve polovice, z ktorých každá obsahuje časť jadra, každá z nich regeneruje na samostatného stentora; ale ak delenie urobíme neúplne a ponecháme medzi oboma polovicami určité protoplazmické spojenie, vidíme, že každá z častí vykonáva pohyby dokonale súčinné; stačí teda zachovať alebo prerazať jediné vlákno, aby život nadobudol buď formu sociálnu, alebo individuálnu. Už pri rudimentárnych jednobunkových organizmoch zisťujeme, že zdánlivá individualita celku sa skladá z *neobmedzeného* počtu možných individualít, virtuálne spojených. Ten istý zákon sa prejavuje v celej vývojevej línii živých organizmov zdola až nahor. A práve toto chceme vyjadriť, keď hovoríme, že jednota a mnohosť sú kategórie nehybnej hmoty, že životný rozmach nie je ani čistá jednota ani čistá mnohosť a že ak ho hmota, do ktorej sa vtlačá, postaví pred rozhodnutie pre jednu z oboch možností, jeho rozhodnutie nebude nikdy definitívne: bude donekonečna preskakovať z jednej možnosti na druhú. Vývoj života týmto dvojitým smerom, t. j. smerom individualizačným a združovacím, nie je teda nič nepodstatné. Naopak, je v samej podstate života.

Podstatný je aj postup k reflexii. Ak sú naše analýzy presné, stojí na počiatku života vedomie, alebo lepšie povedané, nadviedomie. Vedo-

³ Ed. Perrier, *Les colonies animales*, Paris 1897 (druhé vydanie).

⁴ Delage, *L'Hérédité*, 2. vydanie, Paris 1903, 97. Porovnaj od toho istého autora. *La conception polyzoïque des êtres* (Revue scientifique 1896, 641—643).

⁵ Túto teóriu obhajuje Kunstler, Delage, Sedgwick, Labbé atď. Možno ju nájsť rozvinutú a doloženú bibliografickými údajmi aj v diele de Busqueta *Les êtres vivants*, Paris 1899.

mie alebo nadvedomie je raketa, ktorej vyhasnuté úlomky padajú v podobe hmoty; no vedomie je ešte aj to, čo zo samej rakety trvá ďalej a prechádzajúc onými odpadnutými úlomkami, oživuje ich v organizmy. Lenže toto vedomie, ktoré je určitou *potrebou tvoriv*, samo sebe sa javí iba tam, kde je tvorenie možné. Ušína, keď je život odsúdený na automatizmus; a opäť sa prebúdzá, len čo sa obnovuje možnosť volby. Preto v organizmoch bez nervového systému variuje vedomie podľa lokomocnej a deformačnej možnosti, ktorou organizmus disponuje. U živočíchov s nervovým systémom je zasa vedomie úmerné zložitosti krížovky, na ktorej sa pretínajú tzv. senzorické a motorické dráhy, t. j. je úmerné mozgu. Ako treba chápať túto solidarnosť medzi organizmom a vedomím?

Nebudeme tu zdôrazňovať moment, ktorý sme dôkladne preskúmali v predchádzajúcich prácach. Obmedzíme sa iba na pripomienku, že teóriu, podľa ktorej sa vedomie viaže napríklad na určité neuróny a pri ich činnosti sa uvoľňuje ako nejaké fosforeskovanie, môže vedec prijať iba ako určitý prvok analýzy; je to pohodlný spôsob vyjadrovania sa a nič viac. V skutočnosti je živá bytosť centrum činnosti. Je istým súhrnom do sveta vnikajúcej kontingencie, t. j. určité množstvo konania, množstvo, ktoré sa mení podľa individuí, a najmä podľa druhov. V nervovom systéme živočicha sa črtajú pružné dráhy, po ktorých bude prebiehať jeho konanie (aj keď potenciálna energia, ktorá sa má uvoľniť, je nazhromaždená skôr v svaloch ako v samom nervovom systéme); nervové strediská živočicha zasa svojou rozvetvenosťou a konfiguráciou naznačujú viac alebo menej početnými výber, ktorý živočích bude mať medzi viac alebo menej početnými a zložitými úkonmi. No pretože je prebudenie vedomia u živej bytosti tým úplnejšie, čím má danú väčšiu šírku výberu a pridelené väčšie množstvo konania, bude sa zdať, že sa vývoj vedomia riadi vývojom nervových centier. Keďže však zasa každý stav vedomia je po určitej stránke otázkou položenou pohybovej aktivite a súčasne aj počiatkom odpovedí na túto otázku, niet psychologického faktu, ktorý by neimplikoval zapojenie kortikálnych mechanizmov. Preto sa zdá, akoby vedomie vytryskovalo z mozgu a akoby sa každý moment vedomej aktivity utváral podľa príslušného momentu mozgovej aktivity. V skutočnosti vedomie nevytryskuje z mozgu; ale mozog a vedomie si odpovedajú, pretože oba sú rovnako mierou — a to mozog zložitou svojou štruktúrou a vedomie intenzitou svojho precitnutia — mierou onoho množstva *výberu*, ktoré má živá bytosť k dispozícii.

Práve preto, že mozgový stav vyjadruje iba to, že sa v príslušnom psychologickom stave rodí akcia, psychický stav nás o nej poučí oveľa viac. Ako sme sa pokúsili dokázať inde, vedomie živej bytosti je

solidárne so svojim mozgom v takom zmysle, ako je solidárny zahrotený nôž so svojim hrotom: mozog je vyostrený hrot, ktorým vedomie vniká do súvislého tkaniva udalosti, ale nie je koextenzívnejší vedomiu ako nôž svojmu hrotu. Preto na základe toho, že sa dva mozgy — ako napríklad ľudský a opičí — veľmi podobajú, nemožno uzatvárať, že sú aj ich vedomia navzájom porovnateľné a zmerateľné.

A zasa sa tieto mozgy aj menej podobajú, ako sa zvyčajne predpokladá. Ako nemáme byť zarazení skutočnosťou, že človek je schopný osvojiť si akýkoľvek úkon, vyrobiť akýkoľvek predmet a napokon získať akýkoľvek pohybový návyk, zatiaľ čo schopnosť vynachádzať nové pohyby je aj u najnadanejšieho živočicha, dokonca aj u opice, striktné obmedzená? V tom je práve základná črta ľudského mozgu. Ako každý mozog, aj ľudský mozog je usposobený tak, aby uvádzal do chodu pohybové mechanizmy a aby nám v ktoromkoľvek okamihu umožňoval voliť niektorý z týchto mechanizmov zapojením príslušnej páky. Súčasne sa však líši od iných mozgov tým, že má nekonečný počet mechanizmov, ktoré môže zapojiť, a teda poskytuje aj nekonečný počet páčok, medzi ktorými si môže vybrať. Ako vieme, medzi ohraničeným a neohraničeným existuje priepastný rozdiel. Je to rozdiel podstatný, nie stupňovitý.

V dôsledku toho je aj medzi vedomím živočicha, a to aj najinteligentnejšieho, a medzi vedomím človeka základný rozdiel. Pretože vedomie presne zodpovedá možnosti výberu, ktorú živá bytosť má, je rovnakého rozpätia ako sféra možného konania, ktorá obklopuje jeho skutočné konanie. Vedomie je synonymom vynaliezavosti a slobody. U živočicha niet vynaliezavosti, je iba rutinovaná variácia témy. Aj živočích uzavretý v návykoch svojho druhu môže síce individuálnou iniciatívou dospieť k rozšíreniu týchto návykov, lenže automatizmu uniká práve iba na okamih potrebný na vznik nového automatizmu; brány jeho väzenia sa uzavierajú, len čo sa otvorili; mykajúc sa na svojej refazi, dokáže iba to, že ju predĺži. U človeka vedomie túto refaz láme. Jedine u človeka sa vedomie oslobodzuje. Celé doterajšie dejiny života ukazujú, ako sa vedomie usiluje búriť sa proti hmote, a na druhej strane, ako hmota viac alebo menej drví vedomie a opätovne naň dolieha. Toto podujatie vedomia — ak sa tu vôbec dá hovoriť o podujatí a úsilí inak než metaforicky — bolo paradoxné. Išlo o to, vytvoriť z hmoty, ktorá je sama osebe nevyhnutnosť, nástroj slobody, zostrojiť z nej také zariadenie, ktoré by zvíťazilo nad mechanizmom, a využiť prírodný determinizmus na prechod okami siete, ktorú sám rozostrel. Ale všade inde okrem človeka sa dalo vedomie chytiť do siete, okami ktorej chcelo prejsť. Ostalo v zajatí mechanizmov, ktoré zostrojilo. Automatizmus, ktorým sa zamýšľalo oslobodiť, napokon sa ovinul okolo neho a strhol ho so sebou.

A ono nemá síly sa z neho vymaniť, pretože energiu, ktorou sa pre svoje konanie zásobilo, celú musí použiť na udržanie neobyčajne jemnej a v podstate nestálej rovnováhy, do ktorej priviedlo hmotu.

Človek však neudrzuje iba svoj stroj. Dospel k tomu, že ho používa, ako sa mu páči. Vdáci za to bezpochyby prevahe svojho mozgu, ktorá mu umožňuje zostrojovať neobmedzený počet pohybových mechanizmov, neprestajne stavať nové návyky oproti návykom starým a ovládnuť tak automatizmus jeho vlastným rozkladom. Vdáci za to ďalej svojmu jazyku, ktorý dáva vedomiu nehmotné telo: do neho sa môže vteliť a zbaviť sa nevyhnutnosti byť odkázaný iba na hmotné telá, ktorých prúd by ho najprv strhol a potom čoskoro pohltil. Vdáci za to napokon sociálnemu životu, v ktorom sa zhromažďujú a uchovávajú všetky druhotné úsilia, podobne ako sa v jazyku uchováva myslenie. Sociálnym životom sa fixuje určitá sprostredkujúca úroveň, na ktorú sa jednotlivci musia vždy razom pozdvihnúť: týmto počiatočným podnetom sa zabraňuje priemerným, aby zaspali, a nabádajú sa najlepšie, aby napredovali vždy vyššie. Náš mozog, naša spoločnosť a náš jazyk sú však iba vonkajšími a diferencovanými znakmi jednej a tej istej prevahy ľudského vnútra. Hovorila, každý svojím spôsobom, o jedinečnom a výnimočnom úspechu, ktorý si život vydobyl v danom okamihu svojho vývinu. Vyjadrujú podstatný, a nie iba stupňovitý rozdiel, ktorým sa človek líši od ostatných živočíchov. Dovoľujúc nám usudzovať, že ak z okraja odrazového mostíka, kde život naberá svoj rozmach, všetci ostatní odstúpili, vidiac, že povraz je príliš vysoko napätý, človek jediný preskočil prekážku.

A v tomto celkom špecifickom zmysle je človek „medzou“ a „cieľom“ vývinu. Povedali sme už, že život presahuje finalitu práve tak ako ostatné kategórie. Je to v podstate prúd vrhnutý do hmoty, prenikajúci cez hmotu a dobýjajúci z nej, čo môže. Neexistoval tu teda v pravom zmysle slova ani projekt ani plán. Na druhej strane je zrejme aj to, že ostatná príroda nebola prispôbená človeku: my bojujeme ako ostatné druhy a bojovali sme proti ostatným druhom. Napokon, keby bol život na svojej vývojovej ceste narazil na iné náhody a životný prúd by sa bol ináč rozdelil, boli by sme fyzicky i psychicky celkom iní, ako sme. Z týchto rozličných dôvodov by nebolo správne považovať vývinový pohyb ľudstva, ako ho máme pred očami, za vopred projektovaný. Rovnako nemožno povedať, že by v ľudstve vyúsťoval celý vývoj, pretože vývoj sa uskutočňoval mnohými divergentnými líniami, a ak je ľudský druh na konci jednej z nich, iné línie prebehli s inými druhmi na konci. Ľudstvo teda považujeme za zmysel vývoja v celkom inom zmysle.

Z nášho hľadiska život sa javí celkovo ako obrovská vlna, ktorá sa šíri z jedného centra a zastaviac sa takmer na celom obvode, pre-

mieni sa v osciláciu na mieste. Iba v jedinom bode bola prekážka prekonaná a impulz prešiel slobodne. Túto slobodu zaznamenal ľudský druh. Všade inde okrem človeka bolo vedomie zahnané do slepej uličky, jedine u človeka pokračovalo vo svojej ceste. Preto človek predlžuje do nekonečna životný pohyb, aj keď nestrháva so sebou všetko, čo život v sebe obsahoval. Na iných vývojových líniah sa uskutočňovali iné tendencie, ktoré život obsahuje a z ktorých človek niektoré zachováva, pretože všetko sa vzájomne preniká: ale vcelku zachováva z nich málo. *Všetko prebieha tak, akoby sa akási neurčitá a hmľistá bytosť, ktorú možno ľubovoľne nazvať človekom alebo nadčlovekom, bola chcela realizovať, a ne mohla to dosiahnuť ináč, než že sa cestou vzdala časti seba samej.* Tieto odpadky, to je ostatok živočísťstva, ba i rastlinný svet, aspoň v tom, čo majú pozitívne a povýšené nad vývojové náhody.

Z tohto hľadiska sa zvláštnym spôsobom zmiernuje aj disharmónia, ktorá vládne v prírode. Celok organického sveta sa stáva akoby humusom, z ktorého má vzkličiť alebo sám človek, alebo bytosť, ktorá by sa mu duchovne podobala. A zvieratá, aj keď vzdialené, ba i nepriateľské nášmu druhu, neboli mu na tejto ceste neužitočnými spolupútnikmi. Vedomie sa u nich odbremenilo od toho, čo vlieklo so sebou ako prekážku, a to mu dovolilo pozdvihnúť sa u človeka do výšin, z ktorých sa mu otvára neobmedzený horizont.

Pravda, vedomie nezanechalo cestou iba obľáznú batožinu. Muselo sa vzdať aj určitých výhod. Vedomie je u človeka predovšetkým intelekt.⁶ Zdá sa však, že by bolo mohlo a malo byť aj intuíciou. Intuícia a intelekt sú dva protichodné smery vedomej aktivity. Intuícia ide v smere samého života, intelekt smerom opačným a je teda celkom prirodzene riadený pohybom hmoty. Úplné a dokonalé ľudstvo by bolo to, v ktorom by sa celkom rozvinuli obe tieto formy vedomej aktivity. Medzi takýmto ľudstvom a našim ľudstvom možno si inak myslieť celý rad sprostredkujúcich možných členov, zodpovedajúcich všetkým predstaviteľným stupňom rozvoja intuície a intelektu. V tom je podiel kontingencie v menštalnej štruktúre nášho druhu. Iný vývoj by bol mohol viesť k ľudstvu alebo ešte intuitívnejšiemu alebo intelektuálnejšiemu. V našom ľudstve je v skutočnosti intuícia skoro celkom obetovaná intelektu. Zdá sa, že vedomie muselo vyčerpať všetky svoje najlepšie sily na to, aby pre-mohlo hmotu a znovu získalo seba. Tento zápas si, v súlade s podmien-

⁶ Pôvodný Bergsonov výraz „intelligence“ prekladáme termínom intelekt, pretože termín inteligencia má v slovenčine mnohohlasobný význam a ani psychologicky ani noeticky nie je tento termín tak jednoznačne v opozícii oproti intuícii, ako to vyplýva z francúzskeho kontextu. — *Prekl.*

kami, v ktorých prebiehal, vyzíadal, aby sa vedomie prispôbilo správaniu hmoty, sústredilo naň celú svoju pozornosť a napokon aby sa celkom vyhranilo v intelekt. Aj intuícia tu síce existuje, ale nejasná, a najmä prerušovaná. Je ako takmer vyhasnutá lampa, ktorá vzplanie iba z času na čas a sotva na niekoľko okamihov. Vzplanie však vcelku všade tam, kde ide o nejaký životný záujem. Vrhá svetlo na našu osobnosť, na našu slobodu, na miesto, ktoré máme v celku prírody, na náš pôvod a azda i na náš osud. Je to svetlo kmitavé a slabé, ale jednako preniká temnotou noci, v ktorej nás necháva intelekt.

Filozofia by sa mala zmocniť týchto prchavých intuícií, osvetľujúcich iba tu a tam a iba fragmentárne svoj predmet. Mala by ich najprv pochytiť, potom rozšíriť a navzájom zladíť. Čím ďalej postupuje filozofia v tejto práci, tým viac pozoruje, že intuícia je sám duch a v istom zmysle sám život. Intelekt sa z nej vykrajuje podobným postupom, akým sa zrodila hmota. Tu sa objavuje aj jednota mentálneho života. Možno ju poznať iba tak, že vníkneme do intuície a odtiaľ postupujeme k intelektu, lebo od intelektu k intuícii niet prechodu.

Filozofia nás teda vovádza do duchovného života a ukazuje nám súčasne vzťah duchovného života k životu telesnému. Veľkým omylom spiritualistických doktrín bola viera, že uchránia duchovný život od všetkých zásahov, keď ho izolujú od všetkého ostatného a nadnesú čo možno najvyššie nad zem: akoby ho tým prostoducho nevydávali napospas výkladu, že ide o dôsledok akéhosi preludu. Iste majú tieto doktríny pravdu, že počúvajú vedomie, keď osvedčuje ľudskú slobodu; ale je tu intelekt, ktorý hovorí, že príčina určuje svoj účinok, že rovnaké podmieniňuje rovnaké, že všetko sa opakuje a všetko je dané. Majú pravdu tieto doktríny, že veria v absolútnu reálnosť osobnosti a v jej nezávislosť od hmoty; je tu však veda, ktorá ukazuje solidarnosť vedomého života a mozgovej aktivity. Majú pravdu tieto doktríny, že pripisujú človeku privilegované miesto v prírode a že pokladajú vzdialenosť medzi človekom a zvieratom za nekonečnú; sú tu však dejiny života, ktoré nás robia účastníkmi vznikaní druhov postupnou transformáciou, a tým zaraďujú človeka znovu medzi živočíšstvo. A keď mocný inštinkt vyhlasuje pravedpodobnosť posmrtného trvania osobnosti, majú pravdu oné doktríny, že neuzatvárajú svoj sluch pred týmto hlasom; ak však existujú „duše“ schopné samostatného života, odkiaľ prichádzajú? Kedy, ako a prečo vstupujú do toho tela, ktoré vidíme na vlastné oči vznikajú celkom prirodzene z miešanej bunky, pochádzajúcej z tiel jeho dvoch rodičov? Všetky tieto otázky ostanú bez odpovede a intuítivná filozofia bude po prenim vedy a veda ju prv alebo neskôr zmetie, ak sa nerozhodne vidieť telesný život tam, kde v skutočnosti je, t. j. na ceste vedúcej k životu

ducha. Ale potom už nebude mať do činenia s tými alebo onými určitými životnými bytosťami. Celý život — od počiatočného impulzu, ktorým bol do sveta vhozený — sa objaví ako stúpajúca vlna, ktorej prechádza zostupný pohyb hmoty. Na najväčšej časti jej povrchu, v rozličných výškach tejto vlny premieňa hmota životný prúd na miestne vírenie. V jedinom bode prechádza životný prúd slobodne a unáša so sebou prekážku, ktorá síce sťažuje, ale nezastaví jeho postup. V tomto bode sa nachádza ľudstvo a v tom je naše privilegované postavenie.

Na druhej strane, keďže je táto stúpajúca vlna vedomím, zahŕňa ako každé vedomie nespočetnú možnosť, ktoré sa vzájomne prenikajú a na ktoré sa, ako sme už povedali, nehodi ani kategória jednoty, ani kategória mnohosti, utvorené pre nehybnú hmotu. Jedine hmota, ktorú vedomie unáša so sebou a do medzier ktorej vniká, môže ho rozdeľovať na odlišné individuality. A tak prúd prechádza ľudskými generáciami a rozdeľuje ich na individuá. Toto delenie bolo v ňom síce nejasne naznačené, ale nebolo by sa prejavilo bez hmoty. V dôsledku toho sa neprestajne tvoria duše, ktoré však v istom zmysle už preexistovali. Nie sú ničím iným než potôčikmi, na ktoré sa rozdeľuje veľká rieka života, pretekajúca telom ľudstva. Pohyb prúdu sa síce líši od toho, čím preteká, ale nevyhnutne prijíma jeho záhyby. Vedomie je odlišné od organizmu, ktorý oživuje, ale pri styku s ním podlieha určitým zmenám. Keďže možné akcie, ktorých obrys je obsiahnutý už v stave vedomia, nevyhnutne sa musia začať podnetom z mozgových centier, znamená to, že mozog v každom okamihu zvyrazňuje tieto hybné stavy vedomia. Ale tým sa aj vyčerpáva vzájomná závislosť mozgu a vedomia: osud vedomia nie je viazaný na osud mozgovej hmoty. Vedomie je zásadne slobodné, je sloboda sama: nemôže však prechádzať hmotou bez toho, aby na nej nespočinulo a aby sa jej neprispôbilo. Toto prispôbenie je to, čo nazývame intelektuálnosťou. Intelekt obracujúci sa k aktívnemu, a teda slobodnému vedomiu uzaviera ho takým spôsobom, akým zvykne uzavierať hmotu. Slobodu bude teda vidieť vždy vo forme nevyhnutnosti; vždy bude zanedbávať podiel novosti a tvorivosti, ktorý je vlastný slobodnému aktu; vždy bude nahrádzať samo konanie umelou a približnou nápodobou, ktorú dostane skladaním starého so starým a rovnakého s rovnakým.

V očiach filozofie, ktorá sa pokúša znovu objasniť intelekt intuíciou, mizne alebo sa zmierni mnoho ťažkostí. No takéto učenie neuláhčí iba filozofické bádanie. Dáva nám viac sily aj pre život a konanie. V jeho svetle nebudeme sa totiž cítiť už v ľudstve izolovaní a ani ľudstvo sa nám nebude zdať osamotené v prírode, ktorú ovláda. Ako je aj najmenšie zmriečko prachu v istej spojitosti s celým slnečným systémom, súc uná-

šané s ním v onom nedeliteľnom descendentnom pohybe, ktorým je sama hmotnosť, tak aj všetky živé bytosti, od najmenších po najvyššie, od prvých počiatkov života až dodnes a na všetkých miestach a vo všetkých dobách, stavajú pred oči jediný impulz, obrátený proti pohybu hmoty. Všetky bytosti sa správajú podľa tej istej úžasnej hnacej sily a podliehajú jej. Živočích nachádza svoj oporný bod v rastline, človek sa nesie na živočíšstve a celé ľudstvo v priestore a čase je jedinou obrovskou armádou, cválajúcou popri každom z nás, pred nami i za nami. Táto armáda je schopná v strhujúcom útoku zničiť každý odpor a prekonať veľmi mnoho prekážok, ba azda i samu smrť.